

Његослав Јовић¹
Дејан Пилиповић²

Прегледни чланак

ПРАВНИ АСПЕКТИ УГОВОРА О КРЕДИТУ СА ВАЛУТНОМ КЛАУЗУЛОМ У ШВАЈЦАРСКОМ ФРАНКУ

doi: 10.7251/GOD1739199J

Апстракт: У овом раду аутори анализирају правне аспекте уговора о кредиту са валутном клаузулом у швајцарском франку. Аутори полазе од дефинисања уговора о кредиту, појашњавања валутне клаузуле и промјенљиве каматне стопе и на основу проучене судске праксе у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској, компаративним освртом, саопштавају ставове судова и питања којима су се они бавили. Они често наилазе на опречна мишљења и ставове судова и увиђају њихова почетна несналажења, те се питају постоји ли јединствено рјешење (судско, законодавно и сл.) и које би било најоптималније. Аутори постављају оквир за разрјешење проблема у вези са овим кредитима у виду подобних правних института за примјену на овај случај. Још нема коначног рјешења и тешко је дати сигурну прогнозу даљег кретања судске праксе, посебно у државама у којима нема ставова највиших судских инстанци. На основу литературе и судске праксе, аутори дају и предлажу закључна мишљења у погледу предметних питања која су се појавила као спорна у вези са овом проблематиком.

Кључне ријечи: уговор о кредиту, валутна клаузула, промјенљива каматна стопа, судска пракса.

1 Виши асистент на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци.
nj.jovic@pravobl.org

2 Асистент на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци.
d.pilipovic@pravobl.org

1. УВОД

Уговор о кредиту у нашем праву је регулисан Законом о облигационим односима³ из 1978. године. У неким европским земљама су донесени посебни закони који регулишу уговор о кредиту. Кредит потиче од латинске ријечи „credo, credere“ што значи „вјеровати“, односно ријечи „creditum“ што значи „зајам“. У основи он и потиче од грађанскоправног уговора о зајму. Давање кредита је један од најраспрострањенијих и најчешћих банкарских послова. Привредна дјелатност у савременом свијету је заснована на кредитним средствима. Она омогућавају ликвидност и континуитет у производњи и потрошњи. Кредит омогућава ширење друштвене репродукције и прерасподјељује новчана средства према друштвеним потребама чиме врши значајан утицај на убрзан развој привреде. Кредитна средства омогућавају привредним друштвима да дођу до неопходних средстава за куповину сировина и за обртна средства, док становништву омогућавају већу куповну моћ. Код становништва посебан значај имају стамбени кредити који омогућавају рјешавање њихових егзистенцијалних питања. Банке као најчешћи даваоци кредита покушавају да на различите начине заштите своја новчана средства која су пласирале као кредите. Средства обезбјеђења које банке захтијевају од корисника кредита су најчешће реална средства обезбјеђења, као што су хипотека или залога и персонална средства обезбјеђења у виду гаранције, јемства или мјенице. Банка као давалац кредита је економски јача страна у уговорном односу и она максимално штити свој капитал. Она може уговорати (наметати) у сам текст уговора о кредиту и разне врсте заштитних клаузула. На овај начин она штити свој профит, а ради се о сљедећим клаузулама: клаузули увећаних трошкова, пореској клаузули, клаузули поремећаја тржишта, односно алтернативне основе, клаузули о одштети, клаузули нелегалности и валутној клаузули.⁴ У наставку рада ћемо пажњу посветити валутној клаузули у швајцарском франку која је у посљедњих неколико година на територији Босне и Херцеговине, Србије, Црне Горе и Хрватске створила велике проблеме корисницима кредита и онемогућила их у адекватном враћању кредитних рата.

3 Закон о облигационим односима - ЗОО, „Службени лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 57/89 и „Службени гласник РС“, бр. 17/93, 3/96, 39/03, 74/04.

4 Вид. Зоран Васиљевић, *Права и обавезе из уговора о кредиту*, (Бања Лука: 2015), 125.

2. УГОВОР О КРЕДИТУ, ВАЛУТНА КЛАУЗУЛА И ПРОМЈЕНЉИВА КАМАТНА СТОПА

2.1. Појам уговора о кредиту

Уговор о кредиту је врста банкарског посла⁵ којим се банка обавезује да кориснику кредита стави на располагање одређени износ новчаних средстава, на одређено или неодређено вријеме, за неку намјену или без утврђене намјене, а корисник се обавезује да банци плаћа уговорену камату и добијени износ новца врати у вријеме и на начин како је утврђено уговором.⁶ Битан елемент уговора је једино предмет уговора. Тај предмет чини обавеза даваоца кредита да кориснику кредита стави на располагање одређени износ новчаних средстава, а обавеза корисника кредита је да главницу врати, а камату плати. Међутим, уговорне стране као битне елементе уговора најчешће уговарају још и рок, услове враћања, мјесто испуњења и накнаду.

По својој правној природи, уговор о кредиту има грађанскоправну основу у уговору о зајму, али се данас у већини националних законодавстава издваја као посебан именовни уговор. Разлика која се посебно истиче између ових уговора јесте у њиховом предмету. Код кредита је то увијек новац, а код зајма је то одређена количина замјенљивих ствари.⁷ Уговор о кредиту је формални, двострано обавезујући, теретни уговор који спада у уговоре по приступу. Закључује се у писменој форми.

Давалац кредита може уговорени износ новца ставити на располагање кориснику кредита на различите начине. Може му исплатити у готовом новцу (што је ријетко у пракси), преносом на текући рачун, издавањем кредитног писма, по налогу корисника платити трећем лицу и сл.

Постоје разне врсте кредита и они се дијеле према различитим критеријумима.⁸ Сви кредити се зависно од критеријума могу подијелити на: унутрашње и међународне; краткорочне, средњорочне и дугорочне; једнократне, оброчне и амортизационе; намјенске и ненамјенске; индустријске, трговинске, занатске и пољопривредне, произвођачке, инвестиционе и потрошачке; покривене и непокривене; персоналне и реалне; робне, комерцијалне и новчане. У правној теорији постоје и друге врсте кредита.

Уговор о кредиту је уговор са трајним престацијама. Узимајући у

5 У раду уговор о кредиту обрађујемо само као банкарски посао.

6 Чл. 1065. ЗОО.

7 Мара Тодоровић, „Уговор о кредиту“, *Правни живот*, 4-5/1989, 742.

8 Више о врстама кредита вид. Зоран Васиљевић, *Правна теорија кредита*, (Бања Лука: 2013), 50-114.

обзир да је предмет уговора новац чија се вриједност временом мијења у теорији постоје два начела према којима је корисник кредита дужан вратити износ новца према унутрашњој вриједности новца коју је новац имао у моменту закључења уговора (начело монетарног валоризма), или према његовој номиналној вриједности (начело монетарног номинализма). У већини држава је прихваћено начело монетарног номинализма као диспозитивно правило. Заштита интереса уговорних страна у вези са промјеном вриједности новца, рјешава се кроз уговарање заштитних клаузула и кроз уговарање промјенљиве каматне стопе.⁹

2.2. Валутна клаузула

Валутна клаузула је одредба уговора којом се новчана обавеза изражена у једној валути ставља у зависан однос према вриједности друге валуте.¹⁰ Њена сврха је да одржи реалну вриједност новца у току периода отплате. Валута уговора је домаћа валута која има својство законског средства плаћања, међутим, његову вриједност одређује друга валута која представља његово мјерило вриједности. Вриједност новчаног дуга мјери се вриједношћу друге стабилније валуте.¹¹

Уговарање валутне клаузуле представља правно допуштени основ очувања једнакости узајамних давања уговорних страна у уговору о кредиту, чиме се штити давалац кредита од евентуалних штетних посљедица нереалног пада курса домаће валуте или високе инфлације.¹²

Валута према којој је износ новчаног дуга корисника кредита изражен у домаћој валути, стављен у зависан положај, назива се валориметром, тј. вриједносним фактором на основу којег се утврђује коначан номинални износ дуга изражен у домаћем новцу.¹³ Овај номинални износ може бити већи или мањи од номиналног износа који је постојао у тренутку закључења уговора између уговорних страна.

Закључивање уговора о кредиту у валутној клаузули углавном се

9 Мара Тодоровић, „Уговор о кредиту“, *Правни живот*, 4-5/1989, 744-745.

10 Витомир Поповић, „Уговор о кредиту и валутна клаузула у иностраној валути“, *Правна ријеч*, 29/2011, 20.

11 Људевит Роземберг, *Право међународних плаћања у пословним трансакцијама*, (Загреб: 1972), 65.

12 Драгиша Слијепчевић, „Примјена валутне клаузуле и промјенљиве каматне стопе у уговору о кредиту“, *Реферати*, 5.

13 Витомир Поповић, „Уговор о кредиту и валутна клаузула у иностраној валути“, *Правна ријеч*, 29/2011, 21.

веже за чврсте валуте као што су USD, EUR и CHF. Посљедњих десетак година закључивање уговора о кредиту са валутном клаузулом у швајцарском франку је изазвало посебну пажњу јавности. Кретање курса CHF читаву деценију је било стабилно и предвидиво. Међутим, курс CHF у односу на EUR након 2008. године је почео нагло да јача што је изазвало велику штету корисницима кредита. Дужничка криза у еврозони је натјерала инвеститоре да своја улагања преорјентишу у швајцарски франак што је утицало на његово јачање. Политика Швајцарске народне банке која је везивала курс CHF за EUR довели су Швајцарску до великих губитака.¹⁴ То је довело до тога да Швајцарска народна банка престане да брани курс CHF како би избјегла губитке. Ови подаци су били предвидиви пословним банкама јер су и студије ММФ-а¹⁵ указивале на то, док корисницима кредита ти подаци нису били доступни. Банке су могле предвидјети да ће доћи до кретања курса CHF (истина не у овом проценту) и да ће им бити у интересу да пласирају што више кредита са валутном клаузулом у швајцарском франку. Из тог разлога су давале веома повољне каматне стопе на ове врсте кредита.¹⁶ Становништво које је у већини случајева подизало ове кредите у виду стамбених кредита није било свјесно да може доћи до драстичне промјене курса CHF. Овакво стање је скоро идентично у БиХ, Србији, Хрватској и Црној Гори.

Европска унија је питање кредита са валутном клаузулом ријешила доношењем Директиве 2014/17/EU Европског парламента и Савјета од 4. фебруара 2014. године о уговорима о потрошачким кредитима који се односе на стамбене некретнине и о измјени директива 2008/48/EZ и 2013/36/EU и Уредбе (EU) бр. 1093/2010¹⁷ гдје у чл. 23. Директиве стоји:

„1. Државе чланице осигуравају да, ако се уговор о кредиту односи на кредит у страном валути, у тренутку склапања кредита постоји прикладан регулаторни оквир којим се осигурава барем да:

(а) потрошач има право претворити уговор о кредиту у алтернативну

14 Вид. Жељко Рачић, Слободанка Јовин, „Проблеми кредита индексираних у швајцарским францима: студија случаја стамбених кредита у Србији“, *Школа бизниса*, 1/2016, 65-67.

15 Лука Прибисалић, Дино Пивац, Ненад Милетић, „Правни аспект заштите потрошача код уговора о кредиту с валутном клаузулом везаном за швајцарски франак“, *Усклађивање законодавства са ACQUIS-ем, Друштвени огледи*, (2015), 303.

16 *Ibid.*, 301.

17 Directive 2014/17/EU of the European Parliament and of the Council of 4 February 2014 on credit agreements for consumers relating to residential immovable property and amending Directives 2008/48/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010.

валуту, под одређеним условима; или

(б) постоје други аранжмани којима се ограничава курсни ризик којем је потрошач изложен у оквиру уговора о кредиту.

2. Алтернативна валута из става 1. тачке (а) је или:

(а) валута у којој потрошач примарно прима приход или држи имовину из које се кредит треба исплатити, како је наведено у вријеме кад је проведена посљедња процјена кредитне способности у односу на уговор о кредиту; или

(б) валута државе чланице у којој је потрошач имао боравиште у тренутку склапања уговора о кредиту или у којој тренутно има боравиште.

Држава чланица може одредити јесу ли потрошачу доступне обје могућности наведене у тачкама (а) и (б) првог подстава или само једна од њих или може допустити повјериоцима да одреде јесу ли потрошачу доступне обје могућности наведене у тачкама (а) и (б) првог подстава или само једна од њих.

3. Ако потрошач има право претворити уговор о кредиту у алтернативну валуту у складу са ставом 1. тачком (а), држава чланица осигурава да је курс који се користи за претварање тржишног курса који вриједи на дан провођења претварања, осим ако је у уговору о кредиту другачије одређено.

4. Државе чланице осигуравају да, ако потрошач има кредит у иностраној валути, повјерилац потрошачу редовно шаље упозорења, на папиру или другом трајном медију, барем ако вриједност укупног неизмиреног износа који плаћа потрошач или редовних obroка варира за више од 20 % од оне коју би износила ако би се примијенио курс између валуте уговора о кредиту и валуте државе чланице који је вриједио у тренутку склапања уговора. У том се упозорењу потрошача обавјештава о повећању укупног износа који је дужан платити, наводе се, према потреби, право на претварање у алтернативну валуту и услови под којима се то може извршити те објашњавају било који други примјенљиви механизми за ограничавање курсног ризика којем је потрошач изложен.

5. Државе чланице могу додатно регулисати кредите у иностраној валути, под условом да се такви прописи не примјењују ретроактивно.

6. Аранжмани примјенљиви у оквиру овог члана објављују се потрошачу у ЕСИС-у и у уговору о кредиту. Ако у уговору о кредиту не постоји одредба којом се курсни ризик којем је потрошач изложен ограничава на флукуацију курса за мање од 20 %, ЕСИС укључује огледни примјер учинка 20-постотне флукуације курса.“

У бившој СФРЈ уговарање валутних клаузула није било дозвољено. Данас у БиХ и земљама окружења је неспорно да уговарање валутне клау-

зуле у уговор о кредиту је легално и легитимно средство, што није оспорено ни у судској пракси. Прави основ за уговарање ове клаузуле налази се у чл. 395 ЗОО-а. Оно што је спорно јесте да ли су приликом уговарања валутне клаузуле поштована основна начела и институти облигационог права. Начела облигационог права су норме највишег степена апстрактности изведене индуктивно из низа мање апстрактних норми које важе за читав низ случајева обухваћених нижим нормама.¹⁸ Према једном становишту, начела се не могу непосредно примијенити, јер не садрже санкцију, па су декларативног карактера. С другог (прихватљивијег) становишта, она се могу примијенити на конкретни случај од стране нпр. судова, ако се исти тиче садржине диспозиције начела (нпр. због правне празнине) или на основу тумачења у складу са смислом закона, тако да директно или индиректно постоје санкције (ништавости) због кршења начела.¹⁹ У обзир долазе начела: аутономије воље, равноправности страна, савјесности и поштења, забране злоупотребе права, забране стварања или искоришћавања монополског положаја, једнаке вриједности узајамних давања, поступања са пажњом у промету и добрих пословних обичаја.

2.3. Промјенљива каматна стопа

Камата је економски појам и категорија која се дефинише као цијена употребе новца или других замјенљивих ствари, тј. као цијена капитала.²⁰ Сврха камате може бити вишеструка. Она може да служи као накнада за употребу новца, или као одређени вид накнаде штете, па чак и као казна на неуредног дужника.

Банка приликом склапања уговора о кредиту са корисником кредита уговара камату која представља њен начин стицања прихода из којих подмирује своје трошкове пословања и друге трошкове. Она може уговорити и посебне накнаде, поред уговорне камате само под условом ако има додатних трошкова у вези са закључивањем и извршавањем уговора о кредиту, што мора да докаже да су стварно и учињени и да су уговорени у самом уговору.²¹

Камата се према разним критеријумима може подијелити на: активну и пасивну банкарску камату, интеркаларну камату, уговорну и законску

18 Бранко Мораит, *Облигационо право*, (Бања Лука: 2010), 32.

19 Јожеф Салма, *Облигационо право*, (Нови Сад: 2007), 116-121.

20 Зорица Петровић – Радосављевић, „Камата“, *Правни живот*, 10/2001, 497.

21 Марина Самарцић, „Уговор о кредиту и камате“, *Правни живот*, 10/2001, 490.

камату, уговорну, затезну и процесну камату, позитивну и негативну камату, есконтну и реесконтну камату, каматне марже, и др. Детаљније ћемо само обрадити уговорну, затезну и процесну камату.

Уговорена камата је накнада која се дугује даваоцу кредита по основу сагласне воље уговорних страна. Стопа уговорне камате између физичких лица према чл. 339, ст. 1 ЗОО-а не може бити већа од каматне стопе која се у мјесту испуњења плаћа на штедне улоге по виђењу, док се између правних лица примјењују одредбе посебног закона.

Затезна камата је камата чије плаћање одређује закон у случају када дужник падне у доцњу, односно када дужник прекорачи рок за измирење своје обавезе.

Процесна затезна камата према чл. 279, ст. 2 и 3 ЗОО-а може се захтијевати на износ неплаћене камате само од дана кад је суду поднесен захтјев за њену исплату, док на повремена доспјела новчана давања тече затезна камата од дана кад је суду поднесен захтјев за њихову исплату.

Каматна стопа је цијена новца изражена у постотку коју дужник плаћа повјериоцу за привредно коришћење уступљеног новца. Референтна каматна стопа је каматна стопа према чијим промјенама се управљају друге каматне стопе. Постоје номинална и ефективна каматна стопа. Номинална каматна стопа је нето каматна стопа по којој се кредит одобрава и она представља цијену новца по којој банка пласира кредит, док је ефективна каматна стопа номинална каматна стопа увећана за све трошкове које корисник кредита има приликом одобравања кредита у виду провизије за обраду кредита, разне накнаде и сл.

Каматна стопа може бити фиксна и промјенљива (пливајућа). Фиксна каматна стопа је она каматна стопа која је уговорена у уговору о кредиту и чија се висина не мијења у читавом периоду отплате кредита. Промјенљива каматна стопа је она каматна стопа која се у току отплате кредита мијења зависно од кретања на финансијском тржишту и усклађује према утврђеним правилима.

У међународним трансакцијама постоји неколико система обрачуна промјенљиве каматне стопе. Неки од њих су LIBOR, PIBOR, EURIBOR, PRIME RATE. LIBOR (*London Interbank Offered Rate*) представља међубанкарску промјенљиву каматну стопу која се обрачунава на међусобне кредите банака које послују на лондонском тржишту капитала. Висина камате обрачунате према LIBOR-у зависи од кредитног бонитета банака на тржишту. Одређено је пет главних првокласних лондонских банака које једна другој сваког радног дана у 11 сати по лондонском времену нуде новац. По овој каматној стопи се позајмљују већи износи новца на период од једне до

пет година. *PIBOR (Paris Interbank Offered Rate)* представља међубанкарску промјенљиву каматну стопу која се примјењује на паришком тржишту капитала. *EURIBOR (Euro Interbank Offered Rate)* који се примјењује у Европској унији, је каматна стопа по којој се нуди термински депозит од стране једне првокласне банке другој и објављује се у 11 сати по централноевропском времену за спот вриједности. Квотација каматне стопе је са три децимална мјеста за период од 1 недјеље до 12 мјесеци. *PRIME RATE (or prime lending rate)* је термин који се у многим земљама односи на каматну стопу коју користе банке. Заступљена је најчешће у САД-у и Канади.²²

Према Директиви 2014/17/EU Европског парламента и Савјета од 4. фебруара 2014. године о уговорима о потрошачким кредитима који се одnose на стамбене некретнине и о измјени директива 2008/48/EZ и 2013/36/EU и Уредбе (EU) бр. 1093/2010 питање кредита са варијабилном стопом су дефинисали у чл. 24. који гласи:

„Ако је уговор о кредиту кредит с варијабилном стопом, државе чланице осигуравају да:

(а) било који индекси или референтне стопе које се користе за израчун стопе задуживања буду јасни, доступни, објективни те да их стране уговора о кредиту и надлежна тијела могу провјерити; и

(б) архивске евиденције индекса за израчун стопа задуживања одржавају даватељи тих индекса или повјериоци.“

Због промјене вриједности новца у времену правно је допуштено уговарање промјенљиве каматне стопе у уговору о кредиту. Међутим, уговор о кредиту мора да садржи јасне одредбе са параметрима за утврђивање и обрачун уговорне камате са промјенљивом каматном стопом. Према члану 50. ЗОО предмет обавезе је одредив ако уговор садржи податке помоћу којих се може одредити или су стране оставиле трећем лицу да га одреди. У пословним праксама банака гдје промјенљиву каматну стопу вежу за трошкове прибављања кредитних средстава и пословну политику банке, предмет уговора за корисника кредита није одредив и оваква пракса се коси са начелом савјесности и поштења, равноправности уговорних страна и забраном злоупотребе права која су прописана у ЗОО-у. У вези са одредивошћу обавезе може се примјенити институт неважности уговора. Према ЗОО, она се грана на (апсолутну) ништавост и рушљивост (релативну ништавост).²³ Апсолутна ништавост, у вези са темом рада, може постојати у случају неодредености или неодредивости предмета обавезе, као и када

22 Вид. шире Витомир Поповић, „Уговор о кредиту и валутна клаузула у страниој валути“, *Правна ријеч*, 29/2011, 19-20.

23 Вид. више Слободан Перовић, *Облигационо право*, (Београд: 1980), 450-480.

је уговор супротан принудним прописима, јавном поретку или добрим обичајима. Одредбом чл. 46. ст. 2. ЗОО је предвиђено да уговорна обавеза мора бити могућа, допуштена и *одређена, односно одредива*, а чл. 47. прописује да ће уговор бити ништав ако је предмет обавезе немогућ, недопуштен, неодређен или неодредив.

3. СУДСКА ПРАКСА СРБИЈЕ, ЦРНЕ ГОРЕ, БИХ И ХРВАТСКЕ

Истраживање судске праксе је извршено на основу доступних судских одлука. Пресјеком стања судске праксе у посматраним правосудним системима уочиће се заједничке црте али и различитости у поступању судова анализираних држава, односно даје се заједнички компаративни осврт и коментар. Најчешће се ради о уговорима о дугорочном стамбеном кредиту, при чему је проблем настао због раста вриједности швајцарског франка, што је проузроковало вишеструко повећање мјесечне рате кредита. Закључује се да су се судови у посматраним државама бавили, у начелу, сљедећим питањима у вези са проблематиком уговора о кредиту индексираним у швајцарском франку: класификацијом предметних уговора о кредиту, дозвољеношћу уговарања валутне клаузуле у CHF-у, ништавошћу промијенљиве каматне стопе и питањем раскида или измјене уговора усљед промијењених околности. Само у Хрватској су се ова питања посматрала претежно са аспекта заштите (колективних интереса) потрошача, поред чисто облигационоправног становишта.²⁴ Тај потрошачки аспект укључује примјену како домаћих тако и европских прописа о заштити потрошача - директива ЕУ, што је случај и у Мађарској и неким другим земљама.²⁵ У погледу уговарања валутне клаузуле у швајцарском франку код предметних уговора о кредиту, види се да је клаузула формулисана на сличан начин у контексту чл. 395. ЗОО, с тим што је валута стављања средстава на располагање (и уплате рата кредита) различита зависно од државе (динар у Србији, КМ у БиХ, евро у Црној Гори итд.). Осим у ФБиХ и дјелимично у Србији, судови у посматраним државама се нису посебно бавили елабора-

24 Вид. пресуду и рјешење Врховног суда Републике Хрватске, бр. Ревт 249/14-2 од 09.04.2015. године, те пресуду и рјешење Високог трговачког суда Републике Хрватске, бр. Пж-7129/13-4 од 13.06.2014. године и пресуда и рјешење Трговачког суда у Загребу, бр. П-1401/2012 од 04.07.2013. године.

25 Међутим, хрватски суд сматра да се не може примијенити мађарски, односно аустријски случај на рјешавање хрватског спора. Вид. одлуку Врховног суда Републике Хрватске, бр. Ревт 249/14-2 од 09.04.2015. У погледу мађарског случаја вид. више у пресуди Европског суда правде, бр. Ц-26/13 од 30.04.2014. год.

цијом питања да ли се ради о девизном кредиту или кредиту са уговореном валутном клаузулом.²⁶ Али у вези са тим, бавили су се питањем дозвољености уговарања валутне клаузуле у CHF, те је, компаративно посматрано, идентичан закључак свих судова датих држава да је допуштено уговарање валутне клаузуле.²⁷ Једино се у Републици Српској у вези са предметним питањем расправљало о конверзији кредита пред судом и исплати износа на име курсних разлика, о чему је другостепена судска инстанца дала негативан одговор.²⁸ У судској пракси Црне Горе се није поставило као проблематично питање дозвољености уговарања ове клаузуле, али се уско са тим расправљала могућност да банке користе истовремено заштитне клаузуле у виду и валутне клаузуле и уговорене камате, али у контексту да се тиме не смије остварити несразмјерна имовинска корист, што је повезано са начелом једнаке вриједности узајамних давања.²⁹ И унутар појединачно посматраних правосудних система, уједначена је пракса о дозвољености уговарања валутне клаузуле (осим првобитних првостепених одлука у ФБиХ³⁰ и РС³¹ које нису прихваћене од стране виших инстанци). У хрватској судској пракси се додатно, у контексту заштите права потрошача, утврђивало да ли су дате клаузуле јасне, разумљиве, уочљиве и поштене о чему су судови дали уједначен позитиван став³² (осим првостепеног трговачког суда

26 Тако је у ФБиХ Врховни суд закључио да се ипак ради о уговору са валутном клаузулом јер је исплата кредитних средстава извршена у КМ, у којој валути се врши отплата анuitета и плаћање камата. Правна схватања Врховног суда Федерације БиХ, бр. 58 0 П 135023 16 Спп од 25.05.2016. године.

27 Вид. пресуду Окружног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 П 150675 14 Гж од 09.02.2016. (РС), правна схватања Врховног суда ФБиХ, бр. 58 0 П 135023 16 Спп од 25.05.2016, пресуду Апелационог суда у Новом Саду, бр. Гж. 1781/16 од 01.09.2016. (Србија), пресуду и рјешење Врховног суда Републике Хрватске, бр. Ревт 249/14-2 од 09.04.2015. (Хрватска).

28 Пресуда Окружног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 П 150675 14 Гж од 09.02.2016. године.

29 Виши суд у Подгорици сматра да се не могу користити ове заштитне клаузуле ако би тиме остварили несразмјерну имовинску корист. Вид. пресуду Вишег суда у Подгорици, бр. Гж. 5754/12-11 од 01.10.2013. године.

30 Пресуда Опћинског суда у Мостару, бр. 58 0 П 101947 11 П од 17.06.2013. године, наведено према: Стјепо Прањић, „(Не)допуштеност одобравања кредита у CHF и једностраног мијењања уговореног режима управљања промјенљивом каматном стопом“, *Транзиција*, 34/2014, 21. и 24.

31 Пресуда Основног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 П 150675 12 П од 20.12.2013. године.

32 Вид. пресуду и рјешење Врховног суда Републике Хрватске, бр. Ревт 249/14-2 од 09.04.2015. године, те пресуду и рјешење Високог трговачког суда Републике Хрватске, бр. Пж-7129/13-4 од 13.06.2014. године.

који је имао супротан став³³). О законитости (промјенљиве) каматне стопе изјашњавали су се судови у Србији, БиХ и Хрватској. Слични су закључци судова у Србији и Хрватској³⁴ који образлажу да су те одредбе једностране одређене, без преговарања, односно анекса, да су неразумљиве, непоштене, ништаве и супротне основним начелима облигационог права. Дакле, они закључују да су предметне обавезе неодређене и неодредиве. То за последицу има враћање више плаћеног износа камата (Хрватска, Србија и Република Српска). У Републици Српској је установљено неправилно повећање фиксног дијела каматне стопе (марже), у случајевима када би се смањивао промјенљиви дио, што се резултовало и налогом суда да банка усклади план отплате кредита са каматном стопом усклађеном са LIBOR-ом.³⁵ Дијелови тужбених захтјева у Републици Српској су формулисани на неуобичајен начин, а не у контексту испуњења садржине неког правног института. За разлику од ових земаља, једино у ФБиХ је Врховни суд одлучио да је предметна обавеза клијента у вези са одређивањем промјенљиве каматне стопе одредива, али не и одређена³⁶ (о чему постоји другачија нижестепена судска пракса³⁷). Врховни суд ФБиХ сматра да су предметне обавезе биле одредиве, због тога што су корисници кредита добијали нове планове отплате, путем одлука банке су имали могућност информисања о промјени каматне стопе, а Одлуком о јединственом начину обрачуна и исказивања ефективне каматне стопе на кредите и депозите, од 18.04.2007. године, детаљно је био разрађен начин и методологија обрачуна. Само се у судској пракси Србије и Црне Горе расправљало о раскиду уговора о кредиту због промијењених околности. Према уједначеном ставу у црногорској судској пракси³⁸, нагли скок швајцарског франка у контексту валутне клаузуле не представља промијењену околност у смислу овог института, док у Србији судска пракса³⁹, стоји на становишту испуњења свих услова за раскид уговора због промијењених околности. У Хрватској се првостепени суд хипо-

33 Пресуда и рјешење Трговачког суда у Загребу, бр. П-1401/2012 од 04.07.2013. године.

34 Вид. нпр. пресуду Апелационог суда у Београду, бр. Гж. 5312/15 од 01.10.2015. године и пресуду и рјешење Врховног суда Републике Хрватске, бр. Ревт 249/14-2 од 09.04.2015. године.

35 Пресуда Окружног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 П 150675 14 Гж од 09.02.2016. године.

36 Правна схватања Врховног суда Федерације БиХ, бр. 58 0 П 135023 16 Спп од 25.05.2016. године.

37 Спис Опћинског суда у Мостару, бр. 58 0 П 135023 16 П.

38 Пресуда Вишег суда у Подгорици, бр. Гж. 5754/12-11 од 01.10.2013. године и Основног суда у Подгорици, бр. П 4839/11 од 08.11.2012. године.

39 Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, бр. Гж. 1781/16 од 01.09.2016. године.

тетички изјаснио у прилог постојања промијењених околности због наглог скока франка.⁴⁰ У Црној Гори је суд заузимао и став у вези са примјеном закона о конверзији предметних кредита протежући његову примјену и на пријемника потраживања у случају цесије⁴¹ и о роковима за примјену института прекомјерног оштећења, али се суштински није бавио овим институтом.⁴² Полазећи од претходно изложеног као премиса, могу се изнијети одређени закључци и запажања.

4. СИНТЕТИЧКИ ОСВРТ

Са друштвено-правног аспекта је значајно питање посљедица судских одлука, посебно оних којима се утврђује ништавост уговора или уговорних одредаба (при чему остале одредбе остају на снази у духу ЗОО) или раскид уговора због промијењених околности, јер свака страна мора да изврши, у начелу, реституцију, као и питање судбине стварноправних средстава обезбјеђења (нпр. хипотеке). Остаје да се види како ће судови у будућности поступати, посебно тамо гдје нема правних ставова врховних судова, као и да ли ће се појавити тужбени захтјеви који ће бити управљени на примјену неких других правних института. Можда би даљи ток могао ићи ка сљедећем уоченом питању. Али, у погледу тог питања, односно тврдње да су банке знале за могуће кретање франка и рачунале на то приликом одобравања кредита, треба бити опрезан. И хрватски највиши судови констатују да се са сигурношћу то није могло знати. Не би требало априорно искључити ни супротан закључак, имајући у виду околности које су предочене и у судским одлукама, да су банке као специјализоване организације могле бити у прилици да имају индиције о томе, за разлику од грађана као корисника кредита. Али, како се то није доказало пред судовима, остаје да се примијене други правни институти на рјешавање спорова, при чему се треба држати начела облигационог права које судови запажају. Због тога, постоји приједлог да се не треба задржати само на питању дозвољености уговарања валутне клаузуле и њене разумљивости, већ да треба испитати (што није учињено у судској пракси у БиХ) да ли су околности у вези са јачањем франка банкама могле бити познате или су биле познате, када би се могло говорити о превари.⁴³

40 Пресуда и рјешење Трговачког суда у Загребу, бр. П-1401/2012 од 04.07.2013. године.

41 Правни став Врховног суда Црне Горе, бр. Су. I бр. 166-2/16 од 10.06.2016. године.

42 Пресуда Вишег суда у Подгорици, бр. Гж. 5754/12-11 од 01.10.2013. године.

43 Васиљевић, *Права и обавезе из уговора о кредиту*, 137.

Да ли је ништавост боље рјешење или, пак, раскид или ревизија уговора? О другом наведеном институту се ради када се говори о могућем судском раскиду или ревизији уговора са конститутивним дејством судске одлуке, а због промијењених околности (тзв. клаузула *rebus sic stantibus*). Зачетак ове клаузуле налазимо у средњем вијеку које карактеришу настабилност и ратови, као и јако религијско учење о правичности и моралу.⁴⁴ У нашем праву услови његове примјене су сљедећи: треба да се ради о двострано обавезном уговору; са трајним извршењем обавеза; да је након закључења уговора дошло до нееквивалентности престација, при чему се то ближе објашњава тиме да је због нееквивалентности дошло због отежаног испуњења обавезе једне стране, да се због тога не може више остварити сврха уговора, да уговор очигледно више не одговара оправданим очекивањима уговорних страна и да би по општем мишљењу било неправично одржати га на снази такав какав је, да су ове околности у моменту закључења биле непредвидиве и неизбјежне и несавладиве и да је погођена страна о томе благовремено обавијестила другу уговорну страну.⁴⁵ У погледу санкција предност је дата раскиду уговора који може тражити само погођена страна, а ревизију уговора (правичну измјену услова уговора) друга уговорна страна која жели да уговор остане на снази.⁴⁶

Разлог ништавости постоји од самог сачињавања уговора, а код раскида уговора настаје након тог момента. Одлука суда у случају утврђивања ништавости је декларативна, а у случају оглашавања раскида је конститутивна. Међутим, у погледу посљедица, односно дејства (судског) раскида и ништавости уговора, ситуација је слична. Раскид, слично као и ништавост, дјелује ретроактивно, и врши се (једнострано или двострано) реституција, односно враћање у новцу, чиме се не дира у право на затезну камату од дана пријема новца и на накнаду штете.⁴⁷ Остављамо по страни једнострано и двострано одузимање престације у корист друштвене заједнице. Дакле, корисницима кредита не би ишла у корист чињеница да морају вратити кредитна средства, јер су она најчешће у пракси коришћена за куповину стана, чиме би били осујећени мотиви обавезивања корисника код уговора о кре-

44 Силвија Петрић, „Измјена или раскид уговора због промијењених околности према новом Закону о обвезним односима“, *Зборник Правног факултета Свеучилишта Ријека*, 1/2007, 4.

45 Салма, *Облигационо право*, 381-382. Вид. чл. 133. ст. 1-3 и чл. 134. ЗОО.

46 Милица Драгичевић, „Раскид или измјена уговора због промијењених околности“, *Савремене тенденције у развоју правног система Републике Србије – Зборник радова студената докторских академских студија – LX*, (2012), 309.

47 Перовић, *Облигационо право*, 517-518.

диту. Ако би се економско-финансијским вјештачењем утврдило да би тиме повољније прошли корисници кредита него враћањем износа кредита због раста швајцарског франка, онда би могли рачунати на ову опцију. Најоптималније рјешење може бити у правичној ревизији уговора, уз поштовање начела облигационог права, посебно једнаке вриједности престација и савјесности и поштења, путем суда или реализације аутономије воља обје стране. Изричито би, ради предупређивања спорова који би могли настати у будућности, требало прописати, превасходно, могућност тражења ревизије уговора код одредби ЗОО о *rebus sic stantibus*-у (као што је то учињено у „новом“ хрватском ЗОО и дјелимично ЗОО Црне Горе), те подвргнути све субјекте савјесном и поштеном пословању. Начело савјесности и поштења је предвиђено као критеријум и код раскида или измјене уговора због промијењених околности. Шта се дешава у случају када би формално-правна примјена неког института у судској пракси на разматрани случај довела у тежак положај једну од уговорних страна (нпр. корисника кредита)? Прво, сви правни институти облигационог права требало би да су конципирани тако да се не косе са начелом савјесности и поштења и правичности. Друго, сматрамо да суд и странке увијек требају имати на уму основна начела облигационог права, као врховне правне принципе, тако да суд треба о томе водити рачуна приликом одлучивања о правној заштити и при чему му то не дозвољава арбитрарну примјену права.⁴⁸

Поред активности судова, проблем се покушао ријешити и на друге начине. Са аспекта законодавне интервенције иде се у правцу усвајања закона о конверзији ових кредита, најчешће из швајцарског франка у домицилну валуту, при чему је негдје то довршен процес⁴⁹, а негдје је остао у фази нацрта, односно приједлога.⁵⁰ Како неки пријед-

48 Тако је начело савјесности и поштења постављено као врховно начело у чл. 4. Нацрта Грађанског законика Републике Србије, а начела се примјењују и у свим посебним дијеловима грађанског права (чл. 21.).

49 Вид. за Хрватску Закон о измјени и допунама Закона о потрошачком кредитирању, „Народне новине“, бр. 102/2015 и Закон о измјени и допунама Закона о кредитним институцијама, „Народне новине“, бр. 102/2015, те за Црну Гору Закон о конверзији кредита у швајцарским францима у еуре, „Службени лист ЦГ“, бр. 46/2015 и 59/2016.

50 Предлог Закона о посебним условима и начину измирења обавеза корисника стамбених кредита са валутном клаузулом у швајцарским францима у Републици Србији; Приједлог Закона о конверзији кредита са валутном клаузулом у швајцарским францима у Републици Српској; Нацрт Закона о конверзији кредита са валутном клаузулом у швајцарским францима у ФБиХ, те Приједлог Закона о конверзији кредита у швајцарским францима у КМ на нивоу БиХ.

лози предвиђају ретроактивну примјену ових закона⁵¹, остаје дилема: да ли оваква законодавна интервенција представља праву мјеру и рјешење за ову проблематику, односно да ли је уопште легална, оправдана и могућа.⁵² Судови морају санкционисати „утврђујући однос уговорних облигација према установи јавног поретка, посебно добрим обичајима.“⁵³ До рјешења се покушало доћи и кроз активност других органа (нпр. Народне банке Србије⁵⁴), али и самих субјеката односа (понуде банака за закључење анекса уговора са понуђеним олакшицама у отплати), тј. на основу аутономије воље.⁵⁵ Али, друштвени проблем изазван дешавањима у погледу ових кредита је идентичан, па ипак ни законодавна рјешења не би слијепо требало преписати.

Претежира мишљење, у науци и актуелној судској пракси држава, да се ради о кредиту са валутном клаузулом, а не девизном кредиту. Без обзира на поједине супротне ставове⁵⁶, проучена актуелна судска пракса, као и правна доктрина стоје на становишту да је дозвољено уговарање валутне клаузуле у уговору о кредиту. Међутим, сматрамо да битна детерминанта код овог става треба бити она која је узгредно наведена у неким судским одлукама⁵⁷, а с друге стране је потенцирана од стране појединих аутора.⁵⁸ Ради се о томе да валутна клаузула (у CHF-у) треба да служи очувању стварне, реалне вриједности новца пласираног корисницима кредита, а не за

51 Цитирана Директива ЕУ из 2014. године се противи ретроактивности.

52 Неки аутори дају негативан одговор, сматрајући га закашњелом интервенцијом. Бранко Мораит, „Актуелности морализације уговорног права“, *Друштвени огледи*, 1/2016, 74.

53 *Ibid.*, 76.

54 Одлуком о мерама за очување и јачање стабилности финансијског система, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 34/2011, Народна банка Србије је забранила банкама да физичким лицима одобравају кредите индексирани девизном клаузулом, осим у еврима.

55 „Нуро банка Бањалука позвала клијенте да доставе документацију: Конверзија кредита стартује 18. априла“ <http://www.glassrpske.com/drustvo/biznis/Hipo-banka-Banjaluka-pozvala-klijente-da-dostave-dokumentaciju-Konverzija-kredita-startuje-18-aprila/lat/205517.html, asp>. 01.12.2016.

56 Стјепо Праћић, „(Не)допуштеност одобравања кредита у CHF – уговарања валутне клаузуле у CHF и једностраног мијењања уговореног режима управљања промјенљивом каматном стопом“, *Транзиција*, 34/2014, 15-38.

57 Примјера ради, одлука Врховног суда Републике Хрватске, бр. Ревт 249/14-2 од 09.04.2015. године.

58 Драгиша Слијепчевић, „Примјена валутне клаузуле и промјенљиве каматне стопе у уговору о кредиту“, *Реферати*, 11.

остварење имовинске користи једне стране.

Анализом судске праксе, закључујемо да уговорена промјенљива каматна стопа представља неодређену обавезу, али и неодредиву у суштинском смислу, те се придружујемо наведеној аргументацији судова (осим Врховног суда ФБиХ). Само формално посматрано, дјелује да је ова обавеза одредива, постоји, дакле, само привид одредивости. Приликом закључења уговора о кредиту, банке нису обавијестили кориснике о критеријумима измјене каматних стопа, нису прописале услове за њихову промјену, нити потписале са корисницима анексе уговора о промјени каматних стопа, слиједом чега би биле дјелимично ништаве те одредбе уговора, што би судови пазили по службеној дужности.⁵⁹

Осим у Хрватској, предметна проблематика се није посматрала са аспекта заштите потрошача, те сматрамо да се не треба искључити њен потрошачки контекст. У правној теорији је запажено да се нпр. питање о каматној стопи могло посматрати и у контексту права заштите потрошача, односно Закона о заштити потрошача, јер одредбе о промјенљивој каматној стопи чине дио унапријед припремљених стандардизованих уговора о кредиту од стране банке, па ће промјенљива каматна стопа уживати судску заштиту само у случају када је она одређена на основу уговором утврђених јасних и просјечном потрошачу – кориснику кредита разумљивих критеријума, уз услов да се тиме не крше основна начела облигационог права.⁶⁰ Иако се поглавље XI Закона о заштити потрошача у БиХ⁶¹ не односи на уговоре закључене ради куповине некретнина, могу се примијенити опште одредбе овог закона о заштити основних права потрошача, као и о тумачењу уговора, али и одредбе ЗОО.⁶² У том контексту треба посматрати и цитирану Директиву ЕУ из 2014. године која би се односила на ове уговоре, те како се БиХ налази на путу уласка у ЕУ, требало би усклађивати своје законодавство са правом ЕУ, па и у погледу ове директиве.

59 Генц Трнавци, „Контроверзе кредита са валутном клаузулом у швајцарским францима: како заштитити потрошача – треба ли мијењати законодавство или не?“, у *Зборник радова Актуелности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе*, (Мостар: 2014), 256-257.

60 Драгиша Слијепчевић, „Примјена валутне клаузуле и промјенљиве каматне стопе у уговору о кредиту“, *Реферати*, 10-11.

61 *Закон о заштити потрошача у БиХ*, „Службени гласник БиХ“, бр. 25/06.

62 Генц Трнавци, „Контроверзе кредита са валутном клаузулом у швајцарским францима: како заштитити потрошача – треба ли мијењати законодавство или не?“, у *Зборник радова Актуелности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе*, (Мостар: 2014), 259.

5. ЗАКЉУЧАК

У разматраном случају један животни проблем изродио је правнотеоријска разматрања и стручну расправу која је, донекле, опречна. Ова тема је изазвала контроверзе у примјени неких правних института. Коначног, а посебно једнообразног, рјешења нема за сада. Судска пракса је по бројим питањима опречна и присутна су почетна „лутања“ у примјени права на овај случај, а који су детерминисали и тужбени захтјеви корисника кредита, јер је суд везан за тражења тужиоца у грађанском поступку. Једино у судској пракси Хрватске и ФБиХ се може говорити о ставу судске праксе у правом смислу ријечи, са перспективом њеног даљег развоја о разматраним спорним питањима. Тиме ће они детерминисати даљи правац одлучивања нижестепених судова о питањима која су била предмет правних схватања ових највиших судских инстанци⁶³, јер оне обезбјеђују јединствену примјену права а придржавају их се нижестепени судови.⁶⁴ Чини се да садашње стање судске праксе показује да иста иде дјелимично у корист корисника кредита, а другим, већим дијелом, у корист банака као даваоца кредита. Постоји ли нпр. хрватско рјешење овог проблема? Иако цитирана одлука Врховног суда Хрватске може послужити за аргументовање става да се мађарски и аустријски случај⁶⁵ не могу примијенити због различитости чињеница на рјешавање спора пред хрватским судом, чини се да се то не може у потпуности закључити када су у питању случајеви пред судовима у Србији, Црној Гори и БиХ. Ове земље имају облигационе прописе који су засновани на југословенском ЗОО. Такође, као што је видљиво нека спорна питања су идентична и чак је истовјетна судска пракса у овим земљама по тим питањима (нпр. у погледу дозвољености уговарања валутне клаузуле), па се у том погледу може релативизовати став о непримјењивости. С друге стране, судска пракса није формални извор права у овим државама, а и различити су посебни прописи из ове области (нпр. о девизном пословању, постојање прописа о конверзији ових кредита у Хрватској и Црној Гори, пот-

63 Вид. и чл. 35. ст. 1. тач. г) *Закона о судовима РС*, „Службени гласник Републике Српске“, бр. 37/12 и 44/15 о заузимању начелних ставова ради усаглашавања судске праксе.

64 Према чл. 61ф. *Закона о парничном поступку ФБиХ*, „Службене новине ФБиХ“, бр. 53/03, 73/05, 19/06 и 98/15, када је Врховни суд ФБиХ ријешити неко спорно правно питање, странке у поступку у коме се поставља исто питање немају право тражити његово рјешавање у парници која је у току.

65 Пресуде Врховног суда Аустрије бр. 80666/12 и мађарског суда - Курије бр. ГПЈ 2/2014, при чему је у Аустрији била спорна замјена валутне клаузуле из CHF-а у јен, у Мађарској се спор односио на питање обрачуна по различитим курсевима на штету потрошача.

рошачки аспект ових спорова у Хрватској), што води начелном закључку да се рјешења из судске праксе једне државе не могу аутоматски аплицирати у другу државу. Дакле, нема огледног примјера за рјешавање свих других случајева. Судови су, очигледно, органи који морају да разријеше предметна питања, „од случаја до случаја“, тј. према околностима случаја уз примјену облигационоправних института (наравно, осим у случају да се другачије стране договоре на основу аутономије воље). Оквир за разрјешење проблема у вези са овим кредитима, као што се види из претходне анализе, налази се у домену примјене института, начела облигационог права, ништавости уговора и раскида или ревизије уговора због промијењених околности.

Njegoslav Jović⁶⁶

Dejan Pilipović⁶⁷

LEGAL ASPECTS OF LOAN CONTRACT INDEXED INTO SWISS FRANCS

Abstract: *In this paper, authors are analyzing the legal aspects of the loan agreement with a foreign currency clause in the Swiss franc. The authors start from the definition of the loan agreement, clarifying currency clause and variable interest rate, and on the basis of court practice in Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina and Croatia, using a comparative review, reveal the views of the courts and questions they were dealing with. Authors are often faced with opposite opinions and attitudes of the courts and they recognize their initial disorientation, and wonder whether there exists a unique solution (judicial, legislative, etc.), and what would be the most optimal. The authors set the framework for the resolution of problems related to these loans in the form of legal institutions which can be applied on this case. There is no final decision in this moment and it is difficult to provide a safe forecast of further events in jurisprudence, especially in countries without judicial practice of highest judicial instances. Based on the literature and jurisprudence, the authors give and suggest the final opinion in regard to questiones which have been arisen as disputable in this paper.*

Keywords: *loan agreement, foreign currency clause, floating rate of interest, jurisprudence.*

66 Senior Assistant, Faculty of Law, University of Banja Luka.

67 Assistant, Faculty of Law, University of Banja Luka.

ЛИТЕРАТУРА

Уџбеници, монографије и чланци

1. Васиљевић, Зоран. *Права и обавезе из уговора о кредиту*. Бања Лука 2015.
2. Васиљевић, Зоран. *Правна теорија кредита*. Бања Лука 2013.
3. Драгичевић, Милица. „Раскид или измјена уговора због промијењених околности“, *Савремене тенденције у развоју правног система Републике Србије – Зборник радова студената докторских академских студија – LX*. 2012.
4. Мораит, Бранко. *Облигационо право*. Бања Лука 2010.
5. Мораит, Бранко. „Актуелности морализације уговорног права“. *Друштвени огледи*. 1/2016.
6. Петровић – Радосављевић, Зорица. „Камата“. *Правни живот*. 10/2001.
7. Перовић, Слободан. *Облигационо право*. Београд 1980.
8. Петрић, Силвија. „Измјена или раскид уговора због промијењених околности према новом Закону о обвезним односима“. *Зборник Правног факултета Свеучилишта Ријека*, 1/2007. <http://hrcak.srce.hr/25364>, asp. 20.11.2016.
9. Поповић, Витомир. „Уговор о кредиту и валутна клаузула у страниј валути“. *Правна ријеч*. 29/2011.
10. Прањић, Стјепо. „(Не)допуштеност одобравања кредита у СНФ – уговарања валутне клаузуле у СНФ и једностраног мијењања уговореног режима управљања промијенљивом каматном стопом“. *Транзиција*. 34/2014.
11. Прибисалић, Лука, Пивац, Дино, Милетић, Ненад. „Правни аспект заштите потрошача код уговора о кредиту с валутном клаузулом везаном за швајцарски франак“, *Усклађивање законодавства са ACQUIS-ем*. *Друштвени огледи*. 2015, <http://eprints.ibu.edu.ba/3183/>, asp. 10.11.2016.
12. Рачић, Жељко, Јовин, Слободанка. „Проблеми кредита индексираних у швајцарским францима: студија случаја стамбених кредита у Србији“. *Школа бизниса*. 1/2016.
13. Роземберг, Људевит. *Право међународних плаћања у пословним трансакцијама*. Загреб 1972.
14. Салма, Јожеф. *Облигационо право*. Нови Сад 2007.
15. Самарџић, Марина. „Уговор о кредиту и камате“. *Правни живот*. 10/2001.

16. Слијепчевић, Драгиша. „Примјена валутне клаузуле и промјенљиве каматне стопе у уговору о кредиту“. *Реферати*. <http://efektiva.rs/wp-content/uploads/2016/09/SLIJEP%C4%8CEVI%C4%86-DRAGI%C5%A0A-stav-o-CHF-valutnoje-kaluzili-i-jednostranoj-promenikamatnih-stopapdf>, asp. 15.11.2016.
17. Тодоровић, Мара. „Уговор о кредиту“. *Правни живот*. 4-5/1989.
18. Трнавци, Генц. „Контроверзе кредита са валутном клаузулом у швајцарским францима: како заштитити потрошача – треба ли мијењати законодавство или не?“. *Зборник радова Актуелности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе*. Мостар 2014.

Законски прописи и судска пракса

19. Directive 2014/17/EU of the European Parliament and of the Council of 4 February 2014 on credit agreements for consumers relating to residential immovable property and amending Directives 2008/48/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.060.01.0034.01.ENG&toc=OJ:L:2014:060:TOC, asp. 20.11.2016.
20. *Закон о заштити потрошача у БиХ*. „Службени гласник БиХ“, бр. 25/06.
21. *Закон о облигационим односима*. „Службени лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 57/89 и „Службени гласник РС“, бр. 17/93, 3/96, 39/03, 74/04.
22. *Закон о судовима РС*. „Службени гласник Републике Српске“, бр. 37/12 и 44/15.
23. *Закон о парничном поступку ФБиХ*. „Службене новине ФБиХ“, бр. 53/03, 73/05, 19/06 и 98/15.
24. *Закон о измјени и допунама Закона о потрошачком кредитирању*. „Народне новине“, бр. 102/15.
25. *Закон о измјени и допунама Закона о кредитним институцијама*. „Народне новине“, бр. 102/15.
26. *Закон о конверзији кредита у швајцарским францима у еуре*. „Службени лист ЦГ“, бр. 46/15 и 59/16.
27. *Одлуком о мерама за очување и јачање стабилности финансијског система*. „Службени гласник Републике Србије“, бр. 34/2011.
28. Пресуда Апелационог суда у Београду, бр. Гж. 5312/15 од 01.10.2015. године.
29. Пресуда Апелационог суда у Новом Саду, бр. Гж. 1781/16 од 01.09.2016. године.

30. Правни став Врховног суда Црне Горе, бр. Су. I бр. 166-2/16 од 10.06.2016. године.
31. Пресуда Вишег суда у Подгорици, бр. Гж. 5754/12-11 од 01.10.2013. године.
32. Пресуда Основног суда у Подгорици, бр. П 4839/11 од 08.11.2012. године.
33. Пресуда Окружног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 П 150675 14 Гж од 09.02.2016. године.
34. Пресуда Основног суда у Бањој Луци, бр. 71 0 П 150675 12 П од 20.12.2013. године.
35. Правна схватања Врховног суда Федерације БиХ, бр. 58 0 П 135023 16 Спп од 25.05.2016. године.
36. Пресуда Опћинског суда у Мостару, бр. 58 0 П 101947 11 П од 17.06.2013. године.
37. Спис Опћинског суда у Мостару, бр. 58 0 П 135023 16 П.
38. Пресуда и рјешење Врховног суда Републике Хрватске, бр. Ревт 249/14-2 од 09.04.2015. године.
39. Пресуда и рјешење Високог трговачког суда Републике Хрватске, бр. Пж-7129/13-4 од 13.06.2014. године.
40. Пресуда и рјешење Трговачког суда у Загребу, бр. П-1401/2012 од 04.07.2013. године.
41. Пресуда Европског суда правде, бр. Ц-26/13 од 30.04.2014. године.
42. Пресуда Врховног суда Аустрије, бр. 80666/12.
43. Пресуда мађарског суда – Курије, бр. ГПЈ 2/2014.